INFRASTRUKTURA I EKOLOGIA TERENÓW WIEJSKICH
INFRASTRUCTURE AND ECOLOGY OF RURAL AREAS

Nr 1/IV/2013, POLSKA AKADEMIA NAUK, Oddział w Krakowie, s. 71–83
Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi

OBSZARY WIEJSKIE W POLSCE, AUSTRII I CZECHACH – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Małgorzata Dudzińska, Katarzyna Kocur-Bera
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RURAL AREAS IN POLAND, AUSTRIA AND CZECH REPUBLIC – COMPARATIVE ANALYSIS

Streszczenie

Obszary wiejskie zajmują znaczną część powierzchni Polski i zamieszkiwane są przez prawie 39 % ludności kraju. Tereny te w Polsce z wielu powodów często rozwijały się znacznie wolniej niż miejskie i były w znacznym stopniu zaniedbane. Sytuacja ta poprawiła się w sposób znaczący po wejściu Polski do UE i stałym pozyskiwaniu funduszy na rozwój rolnictwa Działania te spowodowały, iż obszary wiejskie zaczęły się rozwijać znacznie szybciej, a ich struktura uległa poprawieniu. Celem artykułu jest ogólne porównanie najistotniejszych zdaniem autora cech obszarów wiejskich Polski, Austrii i Czech w latach 2000-2010. W artykule zostały, także podjęte rozważania nad istotą pojęcia obszarów wiejskich.

W pracy zastosowano metodę analizy logicznej oraz opisowej na podstawie polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, Unia Europejska, fundusze.

Summary

Rural areas account for a large part of the surface of the Polish. These areas are home to almost 39% of the population. In Poland, rural areas for many reasons often developed much more slowly than urban. They are largely neglected. This situation has improved significantly after the Polish accession to the EU and raising funds for the development of agriculture. These actions caused the rural areas began to grow much

faster. Their structure has been corrected. This document presents a comparative analysis showing the changes that have occurred in these areas in Poland, Austria and the Czech Republic. The article also made reflections on the essence of the concept of rural areas. In the paper the method of logical analysis and narrative based on Polish and foreign literature.

Key words: *rural areas, the European Union, funds*

WSTĘP

Pojęcie przestrzeni w sensie newtonowskim określamy jako obszar nieokreślony, mieszczący wszystkie byty przestrzenne. Przestrzeń staje się poznawalna za pośrednictwem tkwiących w niej przedmiotów i zachodzących między nimi relacji (związków). [Borsa 2004].

W całej Unii Europejskiej obszary wiejskie należą do najbardziej problemowych, mają bowiem struktury gospodarcze i społeczne, które same z siebie nie są w stanie podtrzymywać długotrwałego, intensywnego rozwoju. O stopniu zaniedbania cywilizacyjnego obszarów wiejskich przesądza nie ich specyfika – jak się często podkreśla – ale wyraźnie mniejszy dostęp do wielu dóbr i usług. Z tego rodzi się upośledzenie rozwoju, z którym musi się uporać nie sama ludność wiejska czy rolnicza, ale całe społeczeństwo [Duczkowska – Małysz 2007].

Rozwiązanie tych problemów – lub inaczej łagodzenie dysparytetów społeczno-ekonomicznych – wymaga nie tylko finansowania zewnętrznego na liczącą się skalę, ale także przygotowania specjalnych programów, angażujących społeczności lokalne, wykorzystania systemu miejscowych instytucji, zbudowania trwałego partnerstwa, głownie między różnymi szczeblami władzy (centralnej, regionalnej i lokalnej) i zaprogramowania rozwoju tak, aby zarządzać regionami w sposób pozwalający na poprawę warunków życia mieszkańców przy wykorzystaniu lokalnego potencjału [Duczkowska – Małysz 2007].

Rozwój obszarów wiejskich jest wyjątkowo ważną gałęzią polityki UE [Dudzińska 2011].

W związku z tym UE prowadzi wspólną politykę rozwoju obszarów wiejskich, która pozostawia jednak państwom członkowskim i ich regionom znaczne możliwości działania. Polityka ta jest częściowo finansowana ze środków głównego budżetu UE, a częściowo z krajowych i regionalnych budżetów państw członkowskich. Realizacja tych działań spowodowała znaczną poprawę struktury obszarów wiejskich i zmiany parametrów obrazujących ich stan.

Celem opracowania jest zbadanie różnic występujących w poziomie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, Czechach i Austrii. Analiza porównawcza zamieszczona w opracowaniu dotyczy najistotniejszych zdaniem autorów zagadnień obszarów wiejskich.

Kraje te zostały wybrane do analizy – jako państwa będące członkami Unii Europejskiej. Na taki wybór istotny wpływ miał również fakt, iż Polska i Czechy to państwa z bloku wschodniego, które w tym samym czasie przystąpiły do UE, zaś Austria jest jej członkiem już od ponad dwudziestu lat.

W pracy zastosowano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa na podstawie polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu.

Istota metody analizy i krytyki piśmiennictwa polega na przystosowaniu nowego problemu do wiedzy dotychczasowej. Dokonuje się tego za pomocą analizy i krytyki literatury przedmiotu. Chodzi o wykazanie podobieństw, różnic, związków zależności i cech istotnych w teoriach naukowych, w hipotezach i założeniach, w ideach działania, przekonaniach, w poglądach na wartości i na świat [Apanowicz 2000].

DEFINICJA OBSZARÓW WIEJSKICH

W praktyce definicje obszarów wiejskich znacznie różnią się w zależności od państwa i opierają na kryteriach ekonomicznych, demograficznych lub administracyjnych. Dotyczy to zarówno Polski, jak i całej Unii Europejskiej. Ogólnie za obszary wiejskie uznawane są te tereny, które nie są miastami, nie należą do terenów miejskich. W różnych regionach przyjmuje się odmienne kryteria miejskości, najczęściej brane są pod uwagę wyznaczniki ludnościowe (np. gęstość zaludnienia) lub prawno-administracyjne (posiadanie praw miejskich). W Unii Europejskiej wyodrębniono następujące definicje obszarów wiejskich:

- OECD zaproponowało definicję obszarów wiejskich jako terenów, które na poziomie lokalnym (NTS 5), czyli dla Polski na poziomie gmin, charakteryzują się gęstością zaludnienia poniżej 150 osób/km2.
- Eurostat przyjmuje granicę gęstości zaludnienia dla obszarów wiejskich poniżej 100 osób/km2, choć w swoich analizach wykorzystuje również kryterium OECD.

Według OECD i Eurostatu regiony (NUTS 3) podzielono na tereny:

- głównie wiejskie (PR) – ponad 50% ludności mieszka na wsi,
- obszary pośrednie (IR) – 15-50% ludności mieszka na wsi,
- głównie miejskie (PU) – poniżej 15% ludności mieszka na wsi.

Poniżej przedstawiono mapę (rys. 1) ukazującą rozmieszczenie regionów europejskich ze względu na występowanie obszarów wiejskich według kryterium OECD.

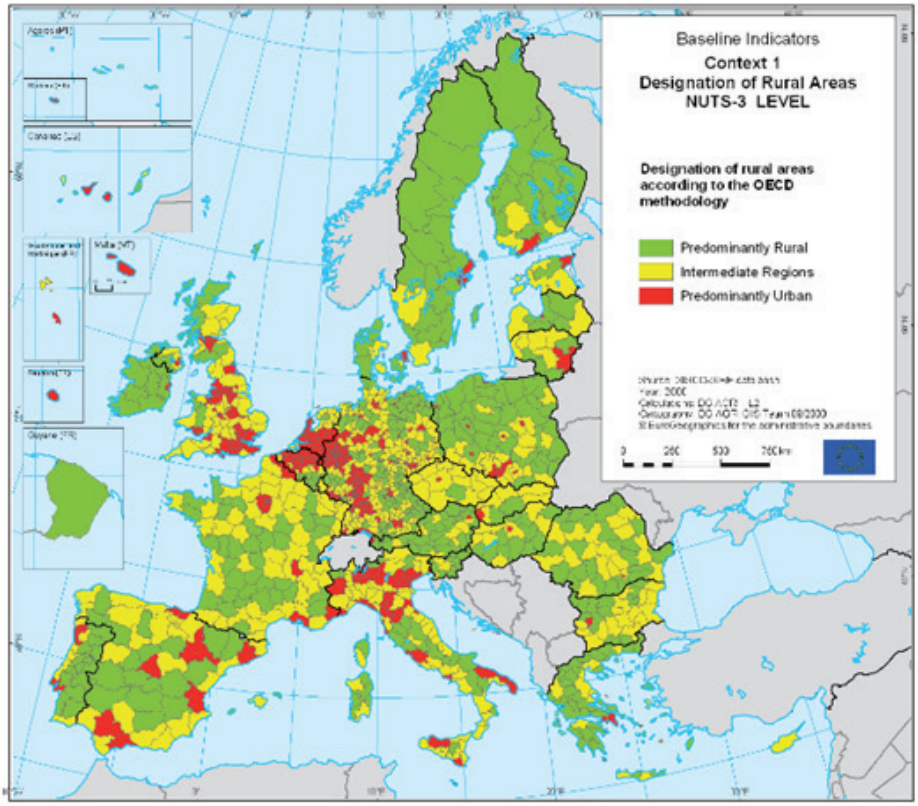

Źródło: Rolnictwo i Rozwój wsi. Praktyczny przewodnik [2009].

Rysunek 1. Obszary wiejskie określone zgodnie z metodologią OECD w państwach UE-27

Na potrzeby sektorowych programów operacyjnych współfinansowanych z funduszy unijnych dla Polski określono obszary wiejskie – jako terytorium całego kraju z wyłączeniem miast o liczbie ludności powyżej 5 tys. Wchodzące w skład obszarów wiejskich małe miasta traktowane są jako obszary powiązane przestrzennie i funkcjonalnie z otaczającymi je terenami wiejskimi.

Propozycja Komisji Europejskiej z kolei opiera się na tym, by do obszarów wiejskich włączyć jednostki terytorialne, obejmujące co najmniej 90% obszarów zaliczonych do terenów rolniczych, leśnych lub naturalnych [Rakowska , Wojewódzka – Wiewiórka 2010].

W Polsce za obszary wiejskie przyjmuje się te tereny, które znajdują się poza granicami administracyjnymi miast. Zgodnie z ustawą z dnia 29. sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości obiektów fizjograficznych (Dz. U. 2003 Nr 166 poz. 1612 z późn. zm.) za miasto uznaje się jednostkę osadniczą o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami. Według ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001 Nr 142 poz. 1591 z późn. zm.) nadaje i ustala granice bądź znosi status miasta Rada Ministrów w drodze rozporządzenia. Według Krajowego Rejestru Urzędowego Podziału Terytorialnego Kraju TERYT, obszary wiejskie stanowią zatem tereny gmin wiejskich i części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. W uzasadnionych przypadkach definicja obszarów wiejskich może być rozszerzona o niewielkie ośrodki miejskie funkcjonalnie powiązane z obszarami wiejskimi [Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym., Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości obiektów fizjograficznych].

Pojęcie obszarów wiejskich w Czechach nie jest ujednolicone i nie istnieje prawne rozróżnienie między wsią a miastem. Wyodrębnienie obszarów wiejskich opiera się na podziale terytorialnym na gminy. W czeskiej literaturze przyjmuje się zazwyczaj, że obszar wiejski stanowi gmina o liczbie ludności poniżej 2 tys. Po przyjęciu nowej ustawy o gminach przyjmowane jest częściej kryterium zamieszkania poniżej 3 tys. osób [Perlin 2009].

W Austrii również nie zdefiniowano jednoznacznie obszarów wiejskich. Są one intuicyjnie odróżniane od terenów miejskich pod względem gęstości zaludnienia (mniejszej na obszarach wiejskich), stylu życia, sytuacji społeczno-ekonomicznej ich mieszkańców czy infrastruktury transportowej (ulice w miastach). Najczęściej stosowaną definicją jest jednak europejska definicja OECD dzieląca obszary na 3 typy [Krajasits C., 2009].

ANALIZA PORÓWNAWCZA WYBRANYCH KRAJÓW

Powierzchnia obszarów wiejskich wg typologii OECD w analizowanych krajach jest znacząca: w Austrii wynosi ponad 72% terytorium całego państwa, w Polsce 55%, a w Czechach 48%. Największy udział terenów miejskich w tej klasyfikacji znajduje się w Czechach i wynosi 14,6 %. W Polsce struktura obszarowa poszczególnych grup obszarowych (wiejskich, miejskich i pośrednich) jest zbliżona do ich średniej powierzchni w Unii Europejskiej.

Zestawienie porównawcze państw pod względem obszarów wyodrębnionych wg typologii OECD przedstawiono na rys. 2.

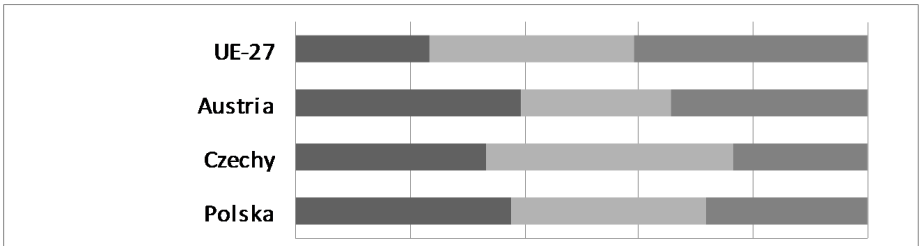

	Polska	Czechy	Austria	UE-27
obszary przeważająco miejskie	28,3%	23,4%	34,2%	40,9%
obszary posrednie	33,8%	43,4%	26,5%	35,5%
obszary przewarzająco wiejskie	37,9%	33,2%	39,3%	23,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European Union. [2011]
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

Rysunek 2. Podział terytorialny wybranych krajów według metodologii OECD (2008 r.)
Figure 2. Territorial division of selected countries according to the OECD methodology (2008)

Odsetek ludności zamieszkującej obszary typowo wiejskie jest największy w Austrii i wynosi ponad 72 %, w Polsce podobnie jak w UE 56 %, a w Czechach jedynie 48 %. Z kolei gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich jest najwieksza w Czechach i wynosi 92,7 os/km2

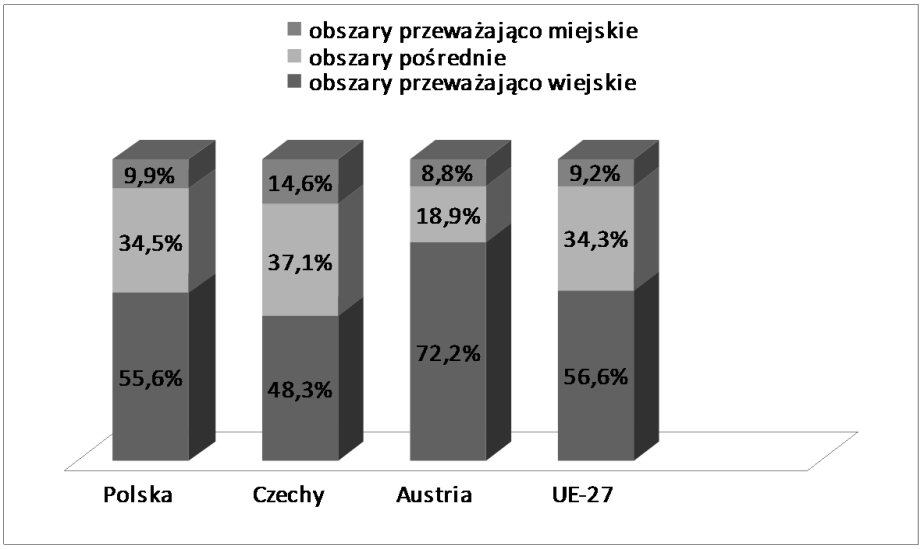

Źródło: Opracowanie własne na podstwie Rural Development in the European Union [2011].
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

Rysunek 3. Rozkład ludności w Polsce, Czechach i Austrii w 2008 r.
Figure 3. Distribution of the population in Poland, the Czech Republic and Austria in 2008.

Porównując sytuację demograficzną na obszarach wiejskich w Polsce, Czechach i Austrii łatwo zauważyć, że największe odsetki ludności rolniczej i aktywnej zawodowo w rolnictwie występowały w Polsce. Wynosiły w 2009 r. 15,2% ludności rolniczej i 7,9% ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie przy czym zmniejszyły się znacznie od 2000 r., kiedy to wynosiły odpowiednio aż 19 % i 9,8 %. Austria to państwo, w którym tylko 2-3 % ludności związane jest z rolnictwem (tabela 1.). Warto podkreślić, iż na przełomie ostatnich lat w całej Europie, w tym w analizowanych krajach, notuje się sukcesywny spadek liczby społeczeństwa rolniczego.

Wraz ze spadkiem liczby ludności rolniczej obserwuje się także niewielkie zmniejszanie się w Unii Europejskiej powierzchni użytków rolnych tzn. w tym gruntów ornych, sadów oraz łąk i pastwisk trwałych. Zestawienie powierzchni użytków rolnych w latach 2000 i 2009 r. w Austrii, Czechach i Polsce przedstawia tabela 2. Na jednego mieszkańca przypada 0,17 ha gruntów ornych w Austrii, 0,31 ha – w Czechach i 0,32 ha – w Polsce.

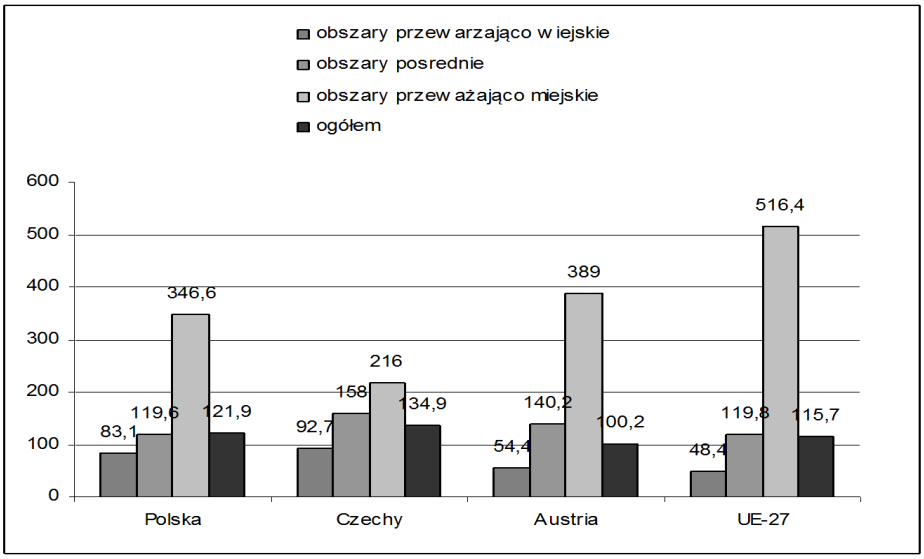

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European Union [2011].
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

Rysunek 4. Gęstość zaludnienia w Polsce, Czechach, Austrii i UE-27 w 2008 r.
Figure 4. The population density in Poland, the Czech Republic, Austria and the EU-27 in 2008

Tabela 1. Ludność rolnicza i ludność aktywna zawodowo w rolnictwie w 2000 i 2009 r.
Table 1. Agricultural population and the working population in agriculture in 2000 and 2009

	2000	2009	2000	2009	2000	2009	2000	2009
	Ludność rolnicza				Ludność aktywna zawodowo w rolnictwie			
	w tys.		w % ogółu ludności		w tys.		w % ogółu ludności	
UE	30 971	22 527	6,4	4,5	14 955	11 090	3,1	2,2
Austria	411	293	5,1	3,5	199	150	2,5	1,8
Czechy	855	666	8,3	6,4	431	336	4,2	3,2
Polska	7 270	5 798	19,0	15,2	3 763	3 036	9,8	7,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik statystyczny rolnictwa [2011].
Source: Own elaboration based on Statistical Yearbook of Agriculture [2011].

Tabela 2. Struktura użytków gruntowych w 2000 i 2009 r.
Table 2. The structure of agricultural land in 2000 and 2009

	2000	2009	2000	2009	2000	2009	2000	2009
	użytki rolne		grunty orne i sady		łąki i pastwiska		grunty orne na 1 mieszkańca w ha	
	w milionach ha							
UE	198,9	188,4	127,8	120,9	71,1	67,6	0,24	0,22
Austria	3,4	3,2	1,5	1,4	1,9	1,7	0,17	0,17
Czechy	4,3	4,2	3,3	3,3	1,0	1,0	0,30	0,31
Polska	17,8	15,6	13,9	12,4	3,9	3,2	0,36	0,32

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik statystyczny rolnictwa.
Source: Own elaboration based on Statistical Yearbook of Agriculture [2011].

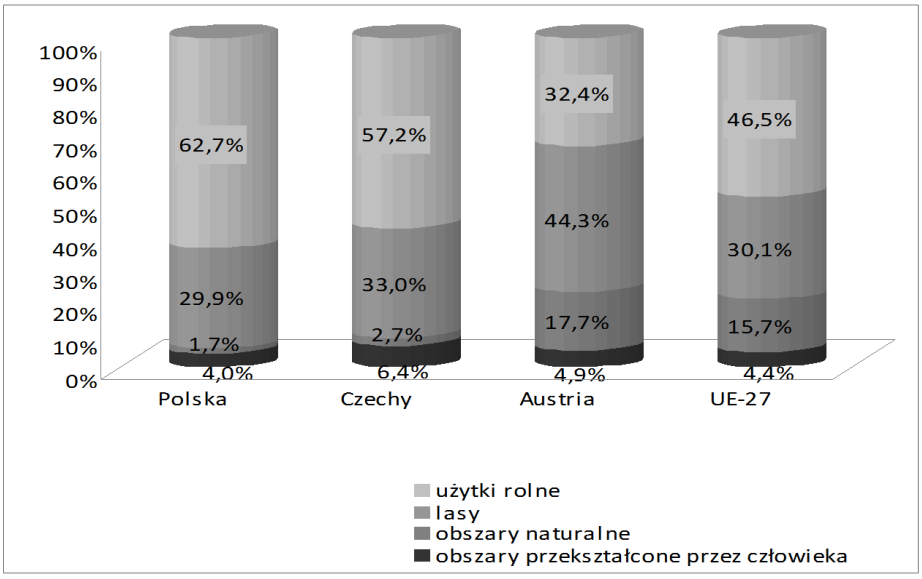

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European Union [2011].
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

Rysunek 5. Struktura użytkowania ziemi w Polsce, Czechach, Austrii i UE-27 w 2006 r.
Figure 5. The structure of the surface area in Poland, the Czech Republic, Austria and the EU-27 in 2006

Na przykładzie analizowanych państw dostrzec można, że struktura użytkowania ziemi jest zróżnicowana, niemniej największy udział we wszystkich tych krajach zajmowały użytki rolne, a najmniejszy obszary naturalne (rysunek nr 5).

Odsetek gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych poniżej 5 ha wynosi w 2009 r. 68% w Polsce i 50% w Czechach. W Austrii największy udział zajmowały gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych od 5 do 20 ha (40%). Tabela 3. obrazuje strukturę gospodarstw rolnych pod względem powierzchni użytków rolnych, w trzech analizowanych państwach i w całej Unii Europejskiej [Przegląd unijnych programów rozwoju obszarów wiejskich, 2010].

Tabela 3. Gospodarstwa rolne według powierzchni grup obszarowych użytków rolnych w 2009 r. w tys.
Table 3. Farms by surface area groups of agricultural land in 2009 in.

	ogółem	poniżej 5 ha	5 – 20 ha	20 – 50 ha	powyżej 50 ha
UE	13 700	9 645	2 553	804	698
Austria	165	55,3	65,5	33,3	11,3
Czechy	39,4	19,8	8,5	4,5	6,6
Polska	2 391	1 637	629	101	23,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik statystyczny rolnictwa [2011].
Source: Own elaboration based on Statistical Yearbook of Agriculture [2011].

Tabela 4. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego w 2007 r.
Table 4. The average farm size in 2007 r.

	średnia wielkość gospodarstwa w ha	udział (%) gospodarstw rolnych o powierzchni		
		< 5 ha	<=5<50 ha	>=50 ha
UE	12,6	70,4	24,5	5,1
Austria	19,3	33,5	59,7	6,8
Czechy	89,3	50,4	33,0	16,6
Polska	6,5	68,5	30,5	1,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European Union [2011].
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

W Polsce występuje duże rozdrobnienie, a powierzchnie gospodarstw są małe. W 2007 r. średnia powierzchnia gospodarstwa wynosiła 6,5 ha i była dużo niższa od średniej europejskiej wynoszącej 12,6 ha. W Austrii średnia wielkość gospodarstw była jeszcze większa i wynosiła 19,3 ha. Zdecydowanym pod tym względem liderem wśród analizowanych krajów są Czechy ze średnią powierzchnią gospodarstwa wynoszącą 89,3 ha.

Pod względem średniej ekonomicznej wielkości gospodarstwa rolnego najlepiej wypadają Czechy, ze średnią wartością 41,2 ESU. W Austrii wartość ta wyniosła 16,7 ESU, a w Polsce była niższa od średniej w Unii Europejskiej (11,3 ESU) i wynosiła zaledwie 3,6 ESU.

Tabela 5. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa w 2007 r.
Table 5. Average economic size in 2007

	średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa	udział gospodarstw rolnych w poszczególnych klasach wielkości		
		< 2 ESU	<=2<100 ESU	>=100 ESU
UE	12,6	70,4	24,5	5,1
Austria	16,7	29,4	68,7	1,9
Czechy	41,2	50,5	43,0	6,5
Polska	3,6	67,9	31,9	0,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European [2011].
Source: Own elaboration based on Rural Development in the European [2011].

PODSUMOWANIE

Analiza porównawcza zamieszczona w opracowaniu przedstawiła wybrane zagadnienie obszarów wiejskich w Polsce i dwóch krajach, które również są członkami UE. Zauważalne są duże dysproporcje między stanem obszarów wiejskich w Polsce a w analizowanych krajach. Dysproporcje te dotyczą w szczególności udziału ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie (Polska – 7,9 % a w pozostałych krajach odpowiednio 3,2% i 1,8 %). Innym parametrem znacznie różnicującym obszary wiejskie jest również średnia dochodowość gospodarstw rolnych w Polsce, która w 2007 r. wynosiła 3,6 ESU, a w Czechach aż 41,2 ESU. Zróżnicowana jest także powierzchnia średnia gospodarstwa

rolnego – w Polsce w 2007 r. była ona dwukrotnie mniejsza od średniej powierzchni w państwach UE, odpowiednio trzykrotnie mniejsza niż w Austrii i czternastokrotnie niż w Czechach.

Analiza porównawcza zaprezentowana w artykule potwierdziła tezę, iż sytuacja obszarów wiejskich w Polsce jest nadal najmniej korzystna w porównaniu do analizowanych krajów.

BIBLIOGRAFIA

Apanowicz J. (2000). Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii, organizacji i zarządzania. Gdynia: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej.

Borsa M. (2007). Podstawy urbanistyki i planowania przestrzennego. Warszawa: Skrypt SHG.

Duczkowska – Małysz K. (2007). Obszary wiejskie – przestrzeń problemów czy przestrzeń cywilizacyjnej szansy Europy – z uwzględnieniem zmian modelu rolnictwa europejskiego i wzrostu rangi wsi w Europie VI Europejski Kongres Odnowy Wsi Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego. Kamień Śląski.

Dudzińska M. (2011).Porównanie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 z Planem Rozwoju Obszarów Wiejskich dla Polski na lata 2004-2006 – podobieństwa i różnice. Acta Scientiarum Polonorum, seria: Administratio Locorum 10 (2). im deutschsprachigen Raum – Konsequenzen für einen differenzierenden Umgang mit der sozio-demographischen Entwicklung. ÖIR-Projekthaus, Wien. Krajasit C. (2009). Zur Typisierung von ländlichen Räumen http://www.oekosozial.at/uploads/pics/krajasits.pdf [dostępny 31.02.2013]

Perlin R. (2009). Vymezení venkovských obcí v Česku [online] http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6384068 [dostępny 15.04.2013]

Przegląd unijnych programów rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013. (2010). Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa. http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2007-2013/Dokumenty-analizy-raporty/Analizy-i-raporty [dostępny 14.02.2013]

Rolnictwo i Rozwój wsi. Praktyczny przewodnik. 2009. Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg. [dostęp: 31.01.2013]:

Rakowska J., Wojewódzka – Wiewiórska A. (2010). Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce – stan i perspektywy rozwoju w kontekście powiązań funkcjonalnych. Ekspertyza wykonana na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa. https://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_rozwoju/SRK/Ekspertyzy_aktualizacja_SRK__1010/Documents/SGGW_ekspertyza_obsz_wiej_vfinal.pdf [dostępny 31.01.2013]

Rocznik statystyczny rolnictwa. (2011). Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_rolnictwa_2011.pdf [dostępny 16.01.2013]

Rural Development in the European Union. Statistical and economic information. Report 2011. (2011). Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union. http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2011/full-text_en.pdf [dostępny 16.02.2013]

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz. U. 2001 Nr 142 poz. 1591 z późn. zm.

Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości obiektów fizjograficznych. Dz. U. 2003 Nr 166 poz. 1612 z późn. zm.

dr inż. Małgorzata Dudzińska
dr inż. Katarzyna Kocur-Bera
Katedra Katastru i Zarządzania Przestrzenią
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
ul. Prawocheńskiego 15
10-719 Olsztyn
e-mail: gosiadudzi@uwm.edu.pl,
e-mail: katarzyna.kocur@uwm.edu.pl